

Оксана Олександрівна Авраменко,

викладач кафедри дошкільної педагогіки та психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті розглядається суть поняття соціалізація, аналізується стан розробки проблеми соціалізації дошкільників у вітчизняній педагогічній науці та визначено наукові досягнення вчених.

Ключові слова: соціальний розвиток, соціалізація, особистість, дошкільники, наукове дослідження, адаптація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні тенденції розвитку системи освіти в Україні пов'язано з оновленням та вдосконаленням змісту освіти, модернізацією і реформуванням системи керування навчальними установами, організацією педагогічного процесу, спрямованого на надання допомоги дитині в її своєчасному соціальному розвитку в процесі соціалізації.

Соціалізація забезпечує входження людини у соціальні спільноти та колективи, комфортне співіснування в них, усупільнення її діяльності, способу життя і думок, що забезпечує формування особистості як представника певних соціальних спільнот та груп, соціальних прошарків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. У сучасній науці процес соціалізації визначається як процес засвоєння соціальних стандартів поведінки, ціннісних орієнтацій, гармонізація взаємозв'язків із новим соціальним середовищем та активне відтворення набутого соціального досвіду у власній діяльності і спілкуванні. Помітний доробок щодо соціально-педагогічних аспектів проблеми оновлення змісту освіти, створення належних умов для соціалізації дітей та молоді, оптимального їхнього розвитку і виховання належить таким вітчизняним дослідникам, як В. Болгаріна,

І. Зверєва, Л. Коваль, Н. Лавриченко, В. Оржеховська, Р. Пріма, О. Савченко, І. Фельдштейн та ін. Соціально-педагогічні аспекти соціалізації у своїх працях розкривають Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Болгаріна, Т. Василькова, Ю. Василькова, М. Галагузова, М. Євтух, І. Зверєва, А. Капська, Л. Коваль, С. Литвиненко, Л. Міщик, А. Рижанова, С. Хлеб'як, Л. Штефан. Соціальна компетентність особистості на ранніх етапах соціалізації досліджується такими дослідниками, як Ю. Богинська, О. Караман, О. Кононко, С. Курінна, І. Рогальська-Яблонська, Р. Пріма, С. Семчук.

У цілій низці досліджень сучасних науковців (Л. Артемова, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Грама, Н. Ватутіна, Т. Жаровцева, Л. Карнаух, О. Кононко, Т. Поніманська, Н. Рогальська, Т. Степанова, О. Трифонова та ін.) підкреслюється роль дошкільного навчального закладу як інституту соціалізації, в якому створено умови для особистісного і соціального розвитку дитини, ознайомлення із суспільним довкіллям, засвоєння та відтворення нею норм поведінки, соціальних зв'язків і соціального досвіду.

Метою статті є аналіз процесу соціалізації особистості, його сутності, концептуальних підходів у сучасних науково-педагогічних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У радянській науці перші дослідження проблем соціалізації з'явилися наприкінці 60-х років ХХ століття. Увага акцентувалася, перш за все, на тому, що це процес засвоєння соціальних норм та цінностей. Б. Паригін, який співвідносить соціалізацію з усім перебігом історичного розвитку людства, зазначав, що не лише виникнення людини, виокремлення її зі світу тварин, але й загальний перебіг розвитку людства був процесом соціалізації. З його точки зору, соціалізація становить "багатогранний процес, який містить у собі як біологічні передумови, так і безпосередньо саме входження індивіда в соціальне середовище та передбачає соціальне пізнання, соціальне спілкування, опанування навичок практичної діяльності, включаючи як предметний світ речей, так і всю сукупність соціальних функцій, ролей, норм, обов'язків тощо,

активну перебудову навколишнього (як предметного, так і соціального) світу” [12, с. 165].

Таке бачення збігається з визначенням І. Кона, який розглядає соціалізацію як процес засвоєння індивідом соціального досвіду, під час якого створюється конкретна особистість, як процес засвоєння певної системи соціальних ролей та культури [2, с. 134].

Учений звертає увагу на те, що саме “у процесі соціалізації індивіди не просто адаптуються до середовища і засвоюють наявні в ньому соціальні ролі та ідентичності, але й навчаються “встановлювати, підтримувати та змінювати такі ідентичності”, перетворюючи тим самим самих себе і навколишній світ” [2, с. 152].

У 70-ті роки ХХ століття над різними аспектами процесу соціалізації особистості, у тому числі і термінологічним осмисленням, працювали Є. Кузьмін, Ю. Левада, В. Марков, А. Мудрик, В. Сухомлинський та ін.

Так, Є. Кузьмін наполягав на пріоритетності дії таких механізмів соціалізації, як наслідування, навчання, конформізм, свідоме наслідування зразкам, вплив масових засобів комунікації і культури [4, с. 173].

Чимало дослідників акцентують увагу на моменті засвоєння індивідом соціального досвіду, соціальних цінностей, норм, знань. Так, Ю. Левада робить висновок, що поняття соціалізації є “засвоєнням людиною норм культури” та відбувається вона у малій групі найближчого оточення [5, с. 344].

Російський дослідник А. Мудрик тлумачить аналізоване поняття як “процес розвитку людини у взаємодії з навколишнім світом” і подає його як сукупність чотирьох складових:

- стихійна соціалізація у процесі стихійної взаємодії людини із суспільством та стихійного впливу на неї різних, зазвичай різноспрямованих обставин життя;
- відносно керована соціалізація у процесі і результаті впливу з боку держави на обставини життя тих чи інших категорій громадян;

– відносно соціально контрольована соціалізація у процесі планомірного створення суспільством та державою умов для виховання людини;

– більш або менш свідомо самозміна людини [9, с 52].

Науковець підкреслює, що, досліджуючи проблему соціалізації особистості в дошкільному дитинстві, важливо орієнтуватися на найширше поняття серед процесів, які характеризують становлення особистості, бо воно позначає “розвиток, зумовлений конкретними соціальними умовами” [10, с. 3].

В. Сухомлинський, торкаючись проблеми соціального становлення особистості, влучно зауважив, що “у людині її людські риси формуються лише тому, що з першого подиху свого життя вона – істота суспільна. Суспільна сутність людини виявляється в її стосунках, взаєминах з іншими людьми. Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи у стосунки з людьми, які задовольняють її матеріальні та духовні потреби, дитина залучається до суспільства, стає його членом”. За словами В. Сухомлинського, найтонші, найчутливіші корінці правильної соціалізації знаходяться у почуттях і переживаннях, “вони – ніби малесенький магніт, закладений у дитячій істоті, який притягує її до інших людей, робить її чутливішою, сприйнятливою до слів, навчань, ідей, настанов” [17, с. 451].

У 80-90-ті роки минулого століття інтерес до соціалізації як до педагогічного феномену зростає. Саме в цей період питання структури, функцій, механізмів соціалізації, її особливостей у сучасних умовах перебувають у центрі досліджень представників практично всіх суспільствознавчих дисциплін.

Можемо погодитися з поглядами Г. Андрєєвої, що соціалізація – двобічний процес, який містить, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв’язків; з іншого боку, процес активного відтворення індивідом систем соціальних зв’язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище [1, с. 176].

На ці ж два взаємозумовлені процеси, що становлять сутність соціалізації, вказує Б. Ломов, виокремлюючи момент входження індивіда в соціальне оточення, соціальне середовище, включення індивіда в систему суспільних відносин [7].

М. Рожков розглядає соціалізацію з позиції подвійного завдання: соціальної адаптації та соціальної автономізації, де соціальна адаптація покликана забезпечити активне пристосування особистості до соціального середовища, а соціальна автономізація – стійкість стосовно неї, реалізацію власної “Я-концепції” [14].

У працях В. Мухіної аналізується процес соціалізації як розвиток особистості через діалектичну єдність внутрішніх умов, передумов і внутрішньої позиції особистості, яка виникла в онтогенезі. Заслуговує на увагу обґрунтована думка дослідниці про те, що соціальний простір освоюється дитиною поступово, через її прагнення реалізувати своє домагання на визнання. А отже, в основі цього аспекту закладено бажання дитини отримати “соціальне схвалення” та бути оціненою як “хороша” дитина. Тобто, особистість таким чином виробляє ціннісне ставлення до того, що “потрібно”, засвоює моральні норми [11, с. 71].

Соціалізація особистості у взаємодії з різними чинниками (мега-чинники, макро-, мезо- і мікрочинники) та агентами (людьми, з якими безпосередньо взаємодіє дитина) відбувається за допомогою низки “механізмів”. З позиції В. Мухіної, механізмом соціалізації є ідентифікація й уособлення особистості, а також закономірна зміна фаз адаптації, індивідуалізації та інтеграції у процесі розвитку особистості.

Соціалізація, на думку А. Капської, це процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, який супроводжується засвоєнням і відтворенням культури суспільства внаслідок взаємодії людини зі стихійними та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх її вікових етапах [16].

До соціально-педагогічних механізмів соціалізації вчена відносить: традиційний механізм соціалізації, пов’язаний із засвоєнням дитиною норм,

еталонів поведінки, поглядів, стереотипів, характерних для її сім'ї і найближчого оточення, що засвоюються на неусвідомленому чи підсвідомому рівні за допомогою некритичного сприйняття панівних домінант.

Інституціональний механізм соціалізації функціонує у процесі взаємодії людини з інститутами суспільства та різними організаціями, які спеціально створені для її соціалізації й опосередковано реалізують виховні функції, паралельно зі своїми іншими функціями. Не менш значущим для дошкільного віку є міжособистісний механізм соціалізації як взаємодія людини із суб'єктивно значущими для неї іншими людьми. Основу цього механізму соціалізації складає психологічний акт міжособистісного перенесення певного соціального досвіду від однолітків, батьків, знайомих, які є носіями певних субкультур, незалежно від того, чи то позитивний, чи то негативний досвід. Унікальне поєднання в кожному окремому випадку різноманітних механізмів соціалізації стосовно процесу становлення кожної окремої дитини зумовлює той чи інший вектор засвоєння та впровадження власної соціальної позиції [13].

Становлення особистості як суспільної істоти, під час якого складаються різноманітні зв'язки особистості із суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формується активність і цілісність особистості, набувається соціальний досвід, що нагромаджений людством за весь період розвитку, М. Лукашевич розглядає як процес її соціалізації [8].

У 90-х роках ХХ ст. в Україні відбувається становлення нової парадигми виховання, засадами якої є гуманізація та демократизація педагогічного процесу, формування загальнолюдських і національних цінностей та ідеалів. На цьому етапі розвитку педагогічної науки увага науковців особливо акцентується на формуванні національної ідентичності особистості, наслідком якої стає її національна самоідентифікація. Моделюючи вимоги до системи національного виховання, науковці Л. Артемова, А. Богуш, В. Кузь, Г. Лозко, Р. Пріма, Н. Рогальська, Ю. Руденко, М. Стельмахович та ін. визначають структурні компоненти цієї системи та засоби її реалізації, завдяки яким дитина

має рівні права і можливості з дорослими на соціальний, психічний, культурний розвиток як особистість та індивід.

Розробці соціально-педагогічних характеристик процесу соціального становлення особистості присвячено праці Л. Байбородової, О. Безпалько, А. Бодалева, І. Зверевої, А. Капської, І. Кона, Г. Лактіонової, А. Мудрика та ін.

Серед науковців, які, на нашу думку, додали фундаментальних наукових знань у досліджувану нами проблему, – В. Бочарова, Т. Василькова, Ю. Василькова, Л. Ваховський, М. Галагузова, Ю. Гапон, Н. Голованова, Н. Заверико, Н. Лавриченко, С. Савченко.

Слушною є думка С. Литвиненко, що особистість настільки соціально успішна, наскільки вона адаптивна, адже за кожною соціальною роллю стоять певні нормативи, а простір соціальних ролей та соціальних відносин – середовище, в якому особистість адаптується. Відтак, людина є суб'єктом соціального розвитку. Але вона водночас є і суб'єктом саморозвитку, тому соціалізація відбувається тим успішніше, чим активнішою є участь людини у творчо-перетворювальній суспільній діяльності [6, с. 216–219].

Дослідження С. Савченко свідчить, що сьогодні соціалізацію слід розглядати як:

– багатоскладний і багатофакторний процес набуття індивідом людських властивостей та якостей, спрямованість яких визначається конкретною соціальною ситуацією;

– явище, сутнісні характеристики якого забезпечують суб'єкт-суб'єктну єдність особистості, що виражається в одночасному засвоєнні і відтворенні соціальних цінностей та норм;

– соціокультурний феномен, який характеризується незмінністю психологічних механізмів та їх неповторністю у контексті становлення конкретної людської особистості;

– рушійну силу, що активізує процеси самоперетворення, які відбуваються на фоні змін соціокультурного середовища;

- соціально-педагогічне поняття, яке відображає перебіг соціального формування особистості в конкретному соціокультурному середовищі;
- процес соціальної ідентифікації типу особистості, на відміну від виховання, що формує внутрішній духовний світ людини;
- невід’ємну частину цілісного навчально-виховного процесу в усіх типах навчальних закладів у системі освіти України [15, с. 61].

У дослідженні Т. Кравченко було визначено такі основні характеристики процесу соціалізації дітей: адаптація (приспосовування людини до соціального середовища і часткове пристосування самого середовища до людини, що забезпечує узгодження взаємних вимог та очікувань); соціальна роль (стереотипізована модель поведінки, яка задається соціальною позицією індивіда в системі соціальних або міжособистісних відносин); соціальний статус (нормативний зразок поведінки у соціальній системі, що охоплює сукупність відповідних прав та обов’язків); соціальні норми (стандарти діяльності і правила поведінки в суспільстві); моральні норми (моральні вимоги до поведінки, які ґрунтуються на прийнятих у певній культурі поглядах на сутність добра та зла, моральних антиномій); соціальні настановлення (суб’єктивні орієнтації на суспільні цінності); соціальна поведінка (поведінка, що регулюється індивідуальною і суспільною свідомістю, соціальними інститутами, правовими нормами, мораллю); цінності (те, що поціновує особистість); ціннісні орієнтації (усвідомлені та інтеріоризовані соціальні цінності, які відповідають потребам індивіда); соціальна свідомість (відображення соціальної дійсності); соціальний досвід (підсумок попереднього розвитку суспільства, в якому зафіксовані суттєві результати діяльності людей); соціальні відносини (відносини між представниками певних соціальних груп відповідно до того, яке становище кожний з них посідає в соціальній структурі суспільства); чинники соціалізації (сили, умови, що впливають на людину у процесі її прилучення до культури певного суспільства); агенти соціалізації (особи, які задають певні параметри уявленням, настановленням індивіда, його

ціннісним орієнтаціям); способи соціалізації (конкретні види взаємодії індивіда із середовищем).

Науковцем було простежено тісний зв'язок між соціалізацією і вихованням у контексті діяльнісного (самостійне стихійне пізнання дійсності – занурення у спеціально організовані виховні ситуації – реальна взаємодія із соціумом) та синергетичного (цілеспрямована підтримка саморозвитку дитини з метою забезпечення здійснення нею суспільно ціннісного вибору в моменти біфуркації) підходів [3, с. 13].

Вагомий внесок у розгляд сутності процесу соціалізації особистості у дошкільному дитинстві здійснено І. Рогальською. Дослідниця тлумачить поняття “соціалізація особистості в дошкільному дитинстві, як процес становлення дитячої особистості в її взаємодії із соціальним світом на основі порівневого входження дитини у систему соціальних зв'язків, активного освоєння соціокультурного досвіду через її суб'єктивне пізнання суспільного довкілля і конструювання образу соціального світу” [13, с. 17].

Специфіка соціалізації особистості у дошкільному дитинстві, на думку вченої, полягає у неперервній зміні простору її “соціального дозрівання”, у забезпеченні розширення ступеня свободи при її введенні в суспільне довкілля, у розвитку її суб'єктивної активності та формуванні соціальної компетентності, у соціально-емоційному освоєнні суспільного довкілля й орієнтується на збагачення життя дітей у соціокультурному просторі [13, с. 26]. Провідними завданнями соціалізації на етапі дошкільного дитинства І. Рогальська визначає забезпечення активного пристосування дітей до нових для них соціальних умов життєдіяльності, набуття соціально-емоційної рівноваги та стійкості до впливу змінних умов соціального середовища; розширення і збагачення досвіду конструктивної взаємодії з людьми, які їх оточують, на міжособистісному рівні та побудову соціальних стосунків через розвиток способів комунікації, формування уявлень про способи і норми спілкування з довкіллям; розвиток активності, ініціативності, самостійності та відповідальності як базових якостей особистості; залучення дітей у широке суспільне довкілля для формування

уявлень про життя людей у соціумі, формування гармонійних стосунків з однолітками через організацію взаємодії на рівні емоційного спілкування, вибудовування соціальної поведінки дитини в суспільному доквілі.

Висновки. Отже, сутність соціалізації може бути визначена як процес входження особистості в систему суспільних відносин, результат розвитку особистості як універсального суб'єкта діяльності шляхом його багаторівневої взаємодії із суспільством на підставі формування соціально-типових якостей, які є внутрішніми регулятивами свідомості, поведінки і діяльності.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Учені наголошують, що дитина ефективніше соціалізується за умови наявності широкого кола різновікового спілкування, коли вона виконує різні соціальні ролі: і молодшого, і старшого товариша, і рівного з дорослими партнера, тобто, дитина виробляє лінію поведінки в різних нерегламентованих життєвих ситуаціях, що становить перспективу подальших досліджень у цьому напрямку.

Список використаної літератури

1. Андреева, Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 376 с.
2. Кон, И. С. Ребенок и общество : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И. С. Кон. – М. : Издательский центр “Академия”, 2003. – 336 с.
3. Кравченко, Т. В. Теоретико-методичні засади соціалізації дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / Т. В. Кравченко. – К., 2010. – 40 с.
4. Кузьмин, Е. С. Основы социальной психологии / Е. С. Кузьмин. – Л. : ЛГУ, 1967. – 173 с.
5. Левада, Ю. А. Собрание сочинений / Ю. А. Левада. – М. : Наука, 1970. – 344 с.
6. Литвиненко, С. Я. Дитина і середовище: проблеми взаємодії / С. Я. Литвиненко, В. М. Ямницький // Оновлення змісту та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. праць. – Рівне : РДГУ, 2002. – Вип. 22. – С. 216–219.

7. Ломов, Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы в психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 446 с.
8. Лукашевич, М. П. Соціальна робота (теорія і практика) : навч. посіб. / М. П. Лукашевич, Т. В. Семигіна. – К. : ІПК ДСЗУ, 2007. – 341 с.
9. Мудрик, А. В. Социализация человека как проблема / Анатолий Мудрик // Социальная педагогика. – 2005. – № 4. – С. 47–57.
10. Мудрик, А. В. Социальная педагогика : учеб. пособие / А. В. Мудрик. – М. : Академия, 1999. – 184 с.
11. Мухина, В. С. Возрастная психология : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / В. С. Мухина. – М. : Академия, 1997. – 432 с.
12. Парыгин, Б. Д. Основы социально-психологической теории / Б. Д. Парыгин. – М. : Мысль, 1971. – 351 с.
13. Рогальська, І. П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / І. П. Рогальська. – Луганськ, 2009. – 43 с.
14. Рожков, М. Й. Концепция социализации ребенка в работе детских организаций / М. Й. Рожков. – М. : Академия, 1991. – 87 с.
15. Савченко, С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального простору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.05 “Соціальна педагогіка” / С. В. Савченко. – Луганськ, 2004. – 61 с.
16. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
17. Сухомлинський, В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 670 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Рогальська-Яблонська І. П.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2013.

Авраменко О. А. Социализация личности как социально-педагогическая проблема

В статье рассматривается суть понятия социализации, анализируется состояние разработки проблемы социализации дошкольников в отечественной педагогической науке и определены научные достижения ученых.

Ключевые слова: *социальное развитие, социализация, личность, дошкольники, научное исследование, адаптация.*

Avramenko O. O. Socialization of a person as social and educational problem

In article the essence of the notion of socialization is examined, the state of development of the problem of socialization of pre-schoolers in native pedagogical science is analysed, and scientific achievements of scientists are described.

Key words: *social development, socialization, personality, preschoolers, scientific research, adaptation.*